

FRITS DE LANGE

HEILIGE ONRUST

EEN PELGRIMAGE NAAR HET
HART VAN RELIGIE

ten have

Frits de Lange

HEILIGE ONRUST

*Een pelgrimage naar
het hart van religie*

th) ten have

© 2017, Uitgeverij Ten Have
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
www.uitgeverijtenhave.nl
Omslag Bart van den Tooren
Foto auteur Mike van Bemmelen
Vormgeving binnenwerk Garage bno
ISBN 978 90 259 0554 5
ISBN e-book: 978 90 259 0555 2
NUR 700/730

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Inhoud

Ter inleiding 7

1 De nieuwe pelgrim als paradigma 15

De pelgrimage als metafoor 17

Minimal theology: *De ene voet voor de andere* 22

Een reisgenoot 26

Het grote geheim 32

2 De reis is de bestemming 37

Liminaliteit 37

Alles is altijd in beweging 39

Labyrintisch leven 42

Het onrustige hart van Augustinus 46

3 Ik ben mijzelf een raadsel 53

Het ondernemende zelf 55

Het leven als project: John Bunyan's *Pilgrim's Progress* 59

Een reis in het onbekende 65

We weten niet wie we zijn – en precies dat zijn we 70

4 Het ongemak van gastvrijheid 73

Open je voor mij... 76

Vriend of vijand? 82

De vreemdeling 86

Hermeneutiek: verstaan als zelfverrijking 90

De pelgrim als brug 91

5 De tijd van de religie is voorbij 95

De Twee Werelden van de religie 97

Van Boven naar Voren: de joodse passie 100

De deconstructie van 'God' 108

Messianisme zonder Messias 111

6 Geloof in het leven 115

Lichamelijk en aards 116

Voor het leven kiezen 121

Het geloof in de glimlach 127

Thuiskomen 131

Eeuwig leven 134

Een simpele ziel worden 137

Noten 139

Literatuur 161

Register 169

*Waar gaat u heen, meester? vroeg zijn leerling hem.
'Ik weet het niet. Weggaan, dat is mijn doel.'*

Ter inleiding

Levensbeschouwelijk gezien leven we in verwarrende tijden. Oude zekerheden kwijtraken is één ding, een nieuwe levensoriëntatie vinden, een ander. Hoe doe je dat en waar moet je beginnen?

Veel mensen hebben met de kerk van hun jeugd ook het geloof in God verloren, maar voelen zichzelf allerm minst seculier. Ze leven in het besef dat er iets groters en sterkers is dan zichzelf, maar missen nu de woorden om er uiting aan te geven. Anderen groeiden op in een areligieus milieu, met aversie tegen kerk en christendom. Nu zoeken ze op eigen houtje naar spirituele verdieping, ontevreden met de religieuze onverschilligheid waarmee ze groot geworden zijn. Er is meer, er is een werkelijkheid die ons overstijgt, omringt, draagt, aanspreekt. Maar hoe geven we aan dat besef vorm als we er nooit een taal voor geleerd hebben?

De grenzen tussen geloof en ongeloof, tussen religieus en seculier konden in het verzuilde Nederland van de eerste helft van de twintigste eeuw helder worden getrokken, maar zijn na de jaren zestig snel diffuus geworden. Geloofszekerheden van vroeger zijn verdampt, kerken worden gesloten, maar de ervaring van het heilige overleeft alle afbraak en zoekt onderdak in nieuwe woorden, gemeenschappen, rituelen.

Ik deel zelf volop in deze ‘nieuwe onoverzichtelijkheid’. Ik pendel voortdurend heen en weer tussen de christelijke traditie waarin ik geworteld ben en waarin ik mij als theoloog thuis voel, en de wereld van de seculiere spiritualiteit waarin ik leef. Ik ervaar de rijkdom en diepte van de traditie, maar als ik die probeer te vertalen naar de mensen met wie ik dagelijks verkeer, begin ik te stuntelen. Bij de pogingen die ik doe om christelijk gedachtegoed te vertalen naar vandaag, vervreemd ik mij van mijn orthodoxe medegelovigen.² Een theoloog, is mij ooit geleerd, is hermeneut: een veerman die heen en weer vaart tussen traditie en vandaag. Welnu, mijn bootje lijdt voortdurend schipbreuk.

Waar moet je beginnen bij het zoeken naar nieuwe levensoriëntatie? Eerst maar eens opruiming houden, stelde een vorige generatie theologen. Wat kan ‘nog’ mee, en wat niet meer? De kerkelijke dogmatiek werd opgeschoond en door hen herzien in het licht van moderne wetenschap en cultuur. Leerstukken over de drie-enige God, voorzienigheid en verlossing werden in het mausoleum van de geschiedenis bijgezet of van nieuwe betekenis voorzien. Het vertoog van deze theologen stond in het teken van het afscheid, de ervaring dat we niet meer kunnen geloven zoals vroeger, en van het vertalen van de traditie naar de wereld van vandaag.³

Of je het nu met hen eens was of niet, deze theologen hadden een gehoor en hun woorden werden verstaan. Ze konden bij de lezer nog een betrokkenheid bij en kennis van de christelijke traditie veronderstellen, die in de huidige samenleving alleen nog bij een kleine orthodoxe kerkelijke minderheid aanwezig is. De nieuwe eenentwintigste-eeuwse generatie is grotendeels onbekend met het verhaal van de Bijbel en met het abc van het christendom.

Waar te beginnen, in de zoektocht naar nieuwe levensoriëntatie? Nog een stap verder terug doen, zeggen anderen. Ophouden met het *vertalen* van de traditie in woorden van vandaag, maar

achter die traditie om weer opnieuw onafhankelijk beginnen met *denken*. Van de theologie naar de filosofie, van God naar levenskunst, van de apostelen en kerkvaders terug naar Plato en Aristoteles. Humanistische filosofen bedenken en beproeven alternatieve concepten als ‘horizontale transcendentie’, seculiere zingeving en levenskunst, om invulling te geven aan het zingevingsvacuüm dat de teloorgang van de gevestigde religie achterlaat. Ik voel me zeer verwant met hen, maar tegelijk wordt mijn religieuze hart er weinig door beroerd.⁴ Als het van oudsher – zoals ik verderop zal betogen – in de religie gaat om liefde en overgave, passie en pijn, hoop en onvervuld verlangen, dan is denken alleen niet genoeg.

In dit boek ga ik daarom nog verder terug. Ik stel voor om het vertalen van traditie en het oorspronkelijke denken even te laten voor wat het is, en in beweging te komen. Letterlijk. Laten we, op onze zoektocht naar een nieuw begin, een eind gaan *wandelen*. Verder kun je immers niet terug in de geschiedenis: met recht lopen is ooit de menselijke cultuur begonnen. Vederloze tweevoeters, zo noemt Plato de mens. Waarom zouden we gaan lopen, nu het om het vinden van nieuwe vormen van religie en zingeving gaat? Omdat, in de eerste plaats, een flinke wandeling helpt als je even niet meer weet hoe het verder moet. Lopen is mens zijn op zijn primitiefst. Lopen haalt je uit je hoofd vandaan en verplaatst je bewustzijn naar je armen, buik en benen. Al wandelend krijg je soms plots een inval of zie je dingen helderder.

Maar er is ook een andere reden, die meer met de zaak zelf te maken heeft. Religie is vanaf de prille oorsprong verbonden met fysieke beweging, het zetten van de ene voet voor de andere. Lang voordat onze verhouding tot het transcendent werd bedacht en onder woorden gebracht, werd zij gedanst.⁵ Het idee dat godsdienst en zingeving zich in het hoofd afspelen, is een moderne misvatting, met name door het protestantisme gevoed.

Religie is fysieke praktijk, gedrag, handeling, ritueel.

Hoever we in de cultuurgeschiedenis ook teruggaan, we vinden er sporen van pelgrimages naar heilige plekken.⁶ Wat ze erbij gedacht hebben, weten we niet, maar al lopend hebben mensen door de eeuwen heen antwoord gegeven op de oervragen, die niet voor niets met behulp van ruimtelijke metaforen worden gesteld: Waar kom ik vandaan, wat doe ik hier, waar ga ik naartoe? Het is wellicht daarom dat pelgrimages weer in trek zijn, ook in het seculiere Westen: na twintig eeuwen christendom en twee eeuwen secularisatie moeten we religie opnieuw uitvinden. Daarvoor gaan we terug naar haar primitieve oorsprong. 'Lopen loutert', is de uitdrukking. Als mensen niet meer de heilige woorden van de traditie verstaan, als ze ervaren dat ook hun denken tekortschiet om de zin van hun leven te doorgronden, dan doen ze er goed aan een heilige wandeling te maken. Oude pelgrimsroutes, zoals die naar Santiago de Compostela – die in dit boek model staat voor vele andere – worden herontdekt en massaal belopen. Andere worden nieuw uitgevonden. Zo nam een stichting in mijn eigen omgeving, Noord-Groningen, het initiatief om korte maandelijksse pelgrimages te organiseren. 'Wandelen tijdens deze eigentijdse pelgrimage is wortelen, in de geschiedenis, in je lijf, in de natuur en de geestelijke geschiedenis van vele generaties voor ons,' meldt de website.⁷ 'Spiritualiteit' of 'religie' is maar één invalshoek waarop de potentiële pelgrim hier wordt aangesproken. Wie meeloopt hoeft niet gelovig te zijn, maar kan dat doen om de bijna honderd middeleeuwse kerken onderweg, het landschap en de natuur, of het contact met anderen. De hedendaagse levensoriëntatie ligt blijkbaar niet meer, zoals de afgelopen eeuwen, opgesloten in een afzonderlijk religieus domein, maar waaiert alle kanten uit. De pelgrim geeft met zijn hele lijf. Zijn ziel gaat te voet.

Wat beweegt en drijft deze moderne pelgrims? Wat ervaren ze? Waarom gaan ze op weg? Welke ontdekkingen doen ze onder-

weg, over zichzelf, over het leven, over God? Hoe komen ze thuis? In dit boek ga ik bij hen in de leer, in een poging om dichter bij de vitale kern van religie te komen, die – zo is mijn overtuiging – door hun pelgrimage levend wordt gehouden. Ik vermoed dat de pelgrim 2.0, door de ene voet voor de andere te zetten, de weg opent naar nieuwe vormen van geloven. Daarmee doe ik wat gelovigen al sinds de tijd van Augustinus hebben gedaan: de pelgrimage als centrale *metafoor* voor ons leven nemen, als een beeld van wat wij ten diepste zijn.

De pelgrims nieuwe stijl hebben doorgaans de gevestigde religie achter zich gelaten. Zij zijn niet op weg naar een hiernamaals; voor hen is de reis zelf de bestemming. Wat hen echter nog steeds tot pelgrim maakt, is het besef dat er iets groter of sterker is dan henzelf, dat hen in beweging zet. De nieuwe pelgrim levert daarmee het format voor een theologie, die weer moet leren om helemaal van voren af aan te beginnen: bij iets dat je onvoorwaardelijk aanspreekt, zonder dat je weet waar het vandaan komt.

Wie met mij meetrekt op mijn pelgrimage in dit boek kan onderweg het volgende verwachten:

In *hoofdstuk 1* schets ik een portret van deze nieuwe pelgrim op weg naar Santiago de Compostela, met pijn in de voeten, een vermoeid, vuil lijf en een hongerige maag op zoek naar een slaapplek. Hij helpt mij om ‘geloof’ weer in zijn meest concrete en elementaire manier te verstaan als dat wat ons gaande houdt. Ik probeer zo de spiritualiteit weer te aarden in ons lijfelijke bestaan en pleit voor een theologie die *body language* spreekt, met het lichaam denkt. Theologie als bewegingsleer, kinesiologie.

In *hoofdstuk 2* presenteer ik de pelgrim nieuwe stijl als een kind van onze tijd. In de hedendaagse cultuur is alles altijd in bewe-

ging, zonder dat we weten waar naartoe. Die innerlijke onrust verbindt ons met de kerkvader Augustinus, de eerste theoloog voor wie de pelgrimage de centrale metafoor werd voor het menselijk bestaan.

De hedendaagse pelgrim is vooral op zoek naar zichzelf en is zichzelf soms helemaal kwijt. *Hoofdstuk 3* gaat over het onzekere zelf. Het pelgrimsmotief verdraagt zich slecht met de idee van de levensloop als een te plannen en te managen project. De pelgrim biedt echter een goed alternatief: schort het idee op dat je moet weten wie je bent en wat je wilt en beschouw jezelf als een reis.

Ook al loopt de nieuwe pelgrim voor zichzelf, hij reist met anderen. Dat pelgrimage een sociaal gebeuren is, staat centraal in *hoofdstuk 4*. Met zijn ethiek van gastvrijheid levert de pelgrim het ethisch paradigma voor een interculturele wereld waarin iedereen zomaar vreemdeling kan worden. Maar gastvrijheid blijkt per definitie een ongemakkelijke aangelegenheid.

In *hoofdstuk 5* onderzoek ik wat hedendaagse pelgrims op de been brengt en houdt, ook al geloven ze niet meer in God. Hun geloof staat model voor een postreligieuze spiritualiteit. Het kijkt niet naar boven, naar een Andere Wereld, maar naar voren, naar de dag van morgen. Daarin kunnen zij zich verwant weten aan hoe in het jodendom wordt uitgekeken naar de komst van de Messias. Ook de nieuwe pelgrims geloven in het aardse leven, dat nog niet is wat het belooft te zijn.

In *hoofdstuk 6* kom ik tot de slotsom dat dit leven niet iets is wat je moet aanbidden, maar moet koesteren en behoeden door er verantwoordelijkheid voor te nemen. Daarom is het beter te leven alsof er geen hemel bestaat. We leven in dit leven ook 'eeuwig', als we overweldigd worden door het besef waarachtig te leven.

De nieuwe pelgrim geeft te denken. Zonder filosofische reflectie gaat het in dit boek dus niet, als we met de pelgrim samen oplopen en met hem in gesprek raken. Ik wil hem daarmee echter niet voortdurend in de rede vallen, maar hem er achteraf beter mee verstaan.

Onderweg stuit een pelgrim ook op joodse en christelijke merkstenen in het landschap. De weg naar Compostela ligt bezaaid met kerken en kloosters uit de bloeitijd van het christendom. Door die traditie kunnen we, zo is mijn overtuiging, beter begrijpen wat de pelgrim voortdrijft. Maar ik wil hem niet met theologie voor de voeten lopen. Ik breng alleen die denkers en elementen uit de joods-christelijke traditie ter sprake, die me kunnen helpen om dicht bij het kloppend hart van de eigentijdse pelgrim te komen, zodat we ons met hem kunnen vereenzelvigen.

Iets maakt dat we de ene voet voor de andere willen blijven zetten. De niet te stillen onrust die dat teweegbrengt, noem ik: heilig.